

Autonóm lény – ezért annyira szeretetre méltó. Beszédmódja is a szabadság levegőjét árasztja. A HABÓ ura a nyelvnek – talán ezért tud szép álmot adni, ezért tud megszabadítani a rettenettől, ezért tud megszabadítani az emberevő óriásoktól.

Az emberevők cselekményszerű, tematikus legyőzése tulajdonképpen csak ráadás, a szájak elvarrása, a konvenció teljesítése.

A SZOFI ÉS A HABÓ azzal is kiemelkedik a szerző többi gyerekkönyve közül, hogy mélyen személyes alkotás. Ezt a vonatkozást per sze csak jelzi a könyv. Egy szívszorító ajánlásal: „*Olivia emlékére (1955. április 20.–1962. november 17.)*” A kislány emlékére, akit elragadtott a halál, megalkotja az író a kislányt, aki legyőzi a halált. A regénybeli kislánynak nem élnek a szülei. Az író életre kelti halott gyermekét, és maga lesz helyette halott. A gyász két oldala, mint Esterházy könyvében, A SZÍV SEGÉDIGÉI-ben, de nem beleírva, hanem „*belehallgatva*” (Nemes Nagy Ágnes szava) a könyvbe.

Szabad-e ilyen réműletes, horroros könyvet gyerek kezébe adni? Válaszom: igen, igen, igen.

Igen: az angolszász kultúra ebben sokkal szabadabb, mint a magyar (vö. Carroll: ALICE CSODABORSZÁGBAN; Edward Lear versei) – s ne restelljünk tanulni.

Igen: Bruno Bettelheim szerint a rémtörténetre szüksége van a gyerekeknek; a SZOFI... után hajlandó vagyok hinni neki.

Igen: gyerekeim (tiz- és nyolcéves) *halálósan* élvezték a könyvet (Empirikus bizonyíték, vö. puding, próba, evés)

A fordítás, Nagy Sándor munkája, kitűnő – részletes elemzést érdemelne. Az idézettek kivül egyetlen telitalálatot emelek ki: az óriás nevét. HABÓ: habókos, játékos, gyermeki (babó!); HABÓ: hobó: szabályok fölötti, szuverén, fiatalos; HABÓ: Hobó, Földes László. És ez is kedves asszociáció, legalábbis a számomra, s ráadásul összhangban áll a korábbiakkal.

(Lapzárta után tudatosult: R. D. a közelmúltban meghalt. A Csontkrámcsáló, lám, mégiscsak dolgozik. Isten Önnel, Mester, isten Önnel.)

Tamás Ferenc

KRITIKAPÁLYÁZAT

NYOLCVAN ÉVVEL A „TEREMTŐ FEJLŐDÉS” UTÁN

Henri Bergson: Teremtő fejlődés

Fordította Dienes Valéria

Akadémiai Kiadó, 1987. 338 oldal, 150 Ft

Az Akadémiai Kiadó reprint sorozatában Henri Bergson TEREMTŐ FEJLŐDÉS című filozófiai műve 1987-ben jelent meg, pontosan nyolcvan évvel az első francia kiadás után. Reprint – tehát újra kinyomtatták Dienes Valéria fordítását (1930). Hányan vették meg? Hányan olvasták? – kérdések, amelyekre nem tudunk választ adni, nem is nagyon szabad választ keresnünk, mert Bergson ezt megtiltana. A századforduló idején egyike volt azoknak, akik a mennyiség és minőség közé nagyon éles határvonalat húztak. Inkább azt kell tisztán látnunk, hogy marandó érték birtokában vagyunk-e, amikor a könyvet kezünkbe vesszük. Oly sok „nagy mű” tűnt már el a történelem süllyesztőjében – művek, amiket a kortársak világraszóló eseménynek tartottak.

A harmincas évek közepén két magyar író történeti munkával jelentkezett. Babits megírta az európai, Szerb Antal a világirodalom történetét. Bergsonnak, a bölcselőnek mindkettőben néhány nagyon lelkesen fogalmazott sor jut. Szerb Antal szerint Bergson a spekulatív, módszeres gondolkodás elleni lázadásával és az életlendületről szóló tanításával az „írók és művészek filozófusává vált”. Lázadása abban állt, hogy az igazán jelentős igazságok felismerését „az intuíció, a közvetlen szemlélet, a villámszerűen megvilágosító átélés” művének tulajdonította, tanítása pedig azt juttatja kifejezésre, hogy az élővilágban a teremtő fejlődés érvényesül: „minden pillanatában magában hordja minden előző pillanat tartalmát, és mégis minden pillanatban valami egészen újat teremthet”.

Babits inkább az idő fogalmának új meg-

határozására figyelt, hogy a modern regényirodalom kulcsához jusson. „A lelki idő különös relativitása, az élmény és idő viszonya Bergson óta lett az irodalom figyelmének tárgya. Az eleven idő ábrázolása, az élménynek az időben való elhelyezése, mint a regényírás lényegét érintő probléma, most vált tudatossá. S ez tette lehetővé egy emberélet élményeinek azt a csodálatos szintézisét, amit mindigárt az új irodalmi korszak kezdetén Proust nagy regénye adott.” KERESVE AZ ELSZÁLLT IDŐT..”

Bergson TEREMTŐ FEJLŐDÉS-e magyarul csak néhány évvel előzte meg ezt a kettős dicsőretet. Az eredeti óta ekkor már több mint húsz esztendő telt el. Túlságosan talán nem kell szégyenkeznünk: a németek, angolok, spanyolok alig néhány év múlva jelentkeztek ugyan a fordítással, az olaszok viszont csak 1925-ben. Bergson ekkor már sokakat tartott lázban (1925-ben Párizsban a 28. kiadás is elfogyott).

Ezt azonban ellentétes – tehát negatív és pozitív – előjelek közé kell helyeznünk: lázasan támadták és lázasan védelmezték. Ennek részleteivel nem érdemes foglalkozni, túlságosan messzire kellene visszatekintnünk, s az „idő rostája” nagyjából elvégezte művét. Két szervezet reakciójára azonban érdemes egy pillantást vetnünk.

Az egyik a hit tisztaságára ügyelő római testület, a Szent Officium (mai megnevezése Hittani Kongregáció), amely 1914-ben megtiltotta a katolikus egyház híveinek, hogy Henri Bergson könyveit olvassák. A tiltott könyvek jegyzékére (Index librorum prohibitorum) került a TEREMTŐ FEJLŐDÉS is. Azt nem tudjuk meg, hogyan válhatott egy zsidó bölcselő veszélyessé katolikus hívek számára. (Hogy veszélyesnek látták, azt néhány évvel korábban már jelezték: Prohászka Ottokár AZ INTELLEKTUALIZMUS TÚLHAJTÁSAI című írása állítólag bergsoni hatás miatt került 1911-ben ugyanerre a tilalmi jegyzékre – bár a szerző már 1905 óta a fehérvári egyházmegye püspöke volt.)

Magyarázatot az „előtörténetben” találhatunk: minden valamirevaló francia katolikus filozófus (teljes fegyverzettel Jacques Maritain) feladatának tekintette, hogy Bergson bírálja. „Összpontosított” támadás indult ellene a század tizes éveiben. Legnagyobb gondjuk az volt, hogy Bergson „antiintellektualista”, tehát kétségbe vonja az értelem erejét,

s az életben való eligazodást egy „alacsonyabb rendű erőre”, az intuícióra bizza, de az is, hogy teremtő erőt tulajdonít a szellemnek, mintha saját természetének „istene” lenne.

Egy másik szervezet, a Nobel-díj Bizottság viszont éppen az intuícióért lelkesedett, s az 1927-es irodalmi díjat Bergsonnak adta, külön kiemelve a TEREMTŐ FEJLŐDÉS című művét. A kitüntetéshez fűzött indoklás: „Bergson nemesen megformált szavakkal az intuíció isteni ajándékát akarja visszaadni az embereknek, hogy az értelem arra a helyre kerüljön, amely jogosan megilleti: legyen az eszmék szolgáltatója, gondozója és nevelője.” Az eszmék igazi felfedezője azonban az „eszmélet befelé látó” képessége, az intuíció.

Közveszélyes volt Bergson – avagy az emberiség jövevénye? Olyan kérdés ez, amelyet ma már senki sem tesz fel. Hazájában ápolják szellemi kincseit – a francia egyetemi kiadónál (Presses Universitaires de France) már százötvennégyeszer jelent meg a TEREMTŐ FEJLŐDÉS – de Európa-szerre másutt inkább csak tudós kutatók, szellemtörténészek és filozófusok foglalkoznak vele, hogy kimutassák hatását a későbbi filozófiai áramlatokra. Hogy „érdekes” téma, azt a Bergson-bibliográfia igazolja: egy 1974-es jegyzék közel négyezer fételt sorol fel a vele foglalkozó irodalomból. A századfordulón megfogalmazott gondolataiban azonban a felszín alatt, a tudományos érdeklődésen túl is élnek, s ha mást nem érnének is el, elég lenne az is, hogy maradék optimizmusunkat őrzik. Már a könyv címe is bátorít: TEREMTŐ FEJLŐDÉS – ez lenne az élet és az emberiség története. Jó ezt hallani – ha fenntartással fogadjuk is – egy olyan korban, amikor inkább „romboló visszafejlődésről”, „apokaliptikus jövőről”, „tönkretett természetről” beszél mindenki.

Mit lehet még kiolvasni Bergson műveiből? Mi az, ami maradandó? Két irodalomtörténészünk a „bergsonizmus” világában a következőkre figyelt fel: az élet ellenállhatatlan lendülettel, mindig újat teremtő erővel áramlik tovább, de ha áramlását érteni szeretnénk, akkor lelkünk intuitív erejére kell bízni magunkat. Érdemes lenne ezeket a fogalmakat (életlendület, intuíció, teremtőerő) egyenként vizsgálat tárgyává tenni, mégis inkább a kortörténeti „beágyazás” útját választom, mert a TEREMTŐ FEJLŐDÉS olvasásához, úgy érzem, ez nyújt nagyobb segítséget.

Bergson születési évében, 1859-ben jelent meg Darwin ON THE ORIGIN OF SPECIES című könyve a fajok eredetéről és a természetes kiválasztódásról. Mire Bergson egyetemre került, a fejlődélmélet korszellemet meghatározó erővé vált. A természetben óriási laboratóriumot láttak, amelyben matematikai pontossággal lehet meghatározni az uralkodó törvényeket. A modern természettudományos kutatás igazi térhódítása kezdődött el. Még a szellemtudományok területén, így a bölcséletben is a „pozitivista” gondolkodásmód jutott érvényre: biztos igazság csak az, aminek tapasztalati háttere van. Megfelelő tapasztalatokhoz pedig csak az elemzés, az analízis vezet, innen lehet induktív módszerrel eljutni a törvényekhez – a lélektan és a társadalom törvényeihez is.

Talán nem fölösleges megjegyezni, hogy Marx ugyancsak 1859-ben jelentkezett A KRITIK DER POLITISCHEN OEKONOMIE (némi- leg átdolgozva) a későbbi DAS KAPITAL első kötete lett, amely átvizsgálta a társadalomtörténet „laboratóriumát” (igaz viszont, hogy erről Bergson egyetlen szóval sem tesz említést). A tudomány egyenlővé vált a fizikával, kémiával, biológiával s a hasonló módszerrel dolgozó lélelektanál és szociológiával. A kor hitvallása: a teljes valóság determinált, úgy működik, mint egy mechanizmus, ezért ennek a gépezetnek működését kell kikutatnunk, s akkor uralkodunk a természet és a társadalom felett. Az volt a baj eddig – mondták –, hogy nem gondolkodtunk eleget, nem bíztuk magunkat jobban az észre.

Aki most hozzákezd a TEREMTŐ FEJLŐDÉS olvasásához, meglepődve tapasztalja, hogy e műhöz a századvég természettudományán keresztül vezet az út. Bergson szükségesnek tartotta ezt a vizsgálatot, hogy sajátos tételéhez jusson: az ész minden szétszedhető szétszed, de az élet mindig újat teremtő áramlásával szemben tehetetlen. Összefoglaló, egységes látásra csak a lélek intuitív ereje képes.

A „tudós kirándulás” miatt azonban fásasztó olvasmánnyá vált a könyv egy része. Ki keres ma természettudományos felvilágosítást szüszeszendős művekben? Ki akar még ma is vitázni Herbert Spencerrel? Kit érdekel, hogy mit tudtak 1907-ben a lepkék fajairól, a „puhatestűek és gerincesek eltérő fejlődéséről” vagy akár arról, hogy „hogyan rögzítik a Lepidopterák hernyói és gubói a fény hatása alatt

a levegőben levő szénsav szénét”, s miért süketek a kék szemű fehér macskák. Több száz ilyen „megfigyelést” lehetne idézni a könyvből, de figyelmünk elkalandozik, nem utolsósorban azért, mert már egy mai érettségiző is gazdagabb természetismerettel indul az életnek. (Nem is beszélve a tudományok fellegvárairól: biológiai szakfolyóiratokban évente mintegy ötszáz ezer tanulmány jelenik meg: ki tudja magát „nívón” tartani?)

A bergsoni módszer szempontjából azonban mindez fontos: behajt a természettudósok állomására, s ameddig lehet, azon a vágányon halad tovább, amelyet ők építettek. „A filozófus is tisztelettel viselletik a tudománytól átvett tények és viszonyok iránt” – mondja. Utána azonban annál határozottabban jelenti ki: a természettudományok végállomása nem jelenti a tudás végét, de most már új vágányokat kell építeni. Miért? „Az értelem különösen a szervetlen anyag jelenlétében érzi jól magát. Ebből az anyagból egyre jobban hasznót húz a gépies feltalálások révén, s a gépies feltalálás annál könnyebb neki, minél gépszerűbben gondolja az anyagot... Mármint, ha az értelem az élet tanulmányozásába fog, szükségképpen úgy bánik az élővel, mint a tehetetlennel.” (179. o.) Az élőknek leglényegesebb kategóriája viszont a változás és az általa teremtett idő, nem a tér. Az az idő, amelyet csak az óra ketyegése darabol szét, az a változás, amelyet a természettudós tagol mozzanatokra.

Bergson példát is hoz – század eleji moziélményéből. Olyan ez, „mintha egy elvonuló ezredről egy sor pillanatfelvételt készüntenék, ezeket egy ernyőre vetítének úgy, hogy nagyon gyorsan kergessék egymást. Így tesz a mozgófényképező. Fényképekkel, melyek mindenike mozdulatlan tartásban ábrázolja az ezredet, visszaállítja az elvonuló ezred mozgalmasságát” (277. o.) – de nem szabad megfeleledkeznie arról, hogy a mozgás nincs rajta egyik képen sem. Bergson következtetése: a „folyamatot” egyetlen látással lehet csak megközelíteni, persze elsősorban akkor, ha nem katonák meneteléséről, hanem a „luktető életről” van szó.

Bergson természettudományos érvelése fásasztó, mondtuk. Ez azonban csak részben igaz, mert Bergson stílisművész: képszerűen, költői lendülettel képes beszélni az elvont témákról is. Illusztrálóképességét éppen most láttuk. Költői lendületéről csak egyetlen példa – ahogy bemutatja az ész nagy munká-

ját és az intuitív látás nagy élményét: „Mint nehéz munkába fogott igavonó barmok, érezzük izmaink és izuleteink játékát, az eke súlyát és a talaj ellenállását* cselekedni és tudni, hogy cselekszünk, érintkezésbe lépni a valósággal, sőt megélni azt, de csak abban a mértékben, amelyben érdekli a végbemenő munkát, az ásódó barázdát – ez az emberi értelem működése.” Ha tiszteljük ezt az észmunkát, de az életet „belülről látjuk”, akkor „valami jótékony áram furószt bennünket, melyből erőt mérünk dolgozni és élni. Ebből az életóceánból, melyben elmerülve járunk, folytonosan belehelünk valamit... A filozófia nem lehet más, mint erő kifejtés arra, hogy újból az egészbe olvadhassunk” (177. o.)

Szinte érezzük, miként tesz Bergson kísérletet arra, hogy összefogja a különböző erőket: mint „nehéz munkába fogott igavonó barom”, elmerül a kor természettudományában, hogy ezután „órási erő kifejtéssel” túlhaladja azokat, észreveszi a mindenségben működő teremtetőerőt, meglátja a szabadság és felelőség szabad terét, győzelmet arasson a determinizmus, a törvények által „mindent bekeretező” szemléletmód felett. Képzeliük el – mondja: „A művész vászna előtt áll, a színek a palettán, a modell pőzban; mindezt látjuk, s ismerjük a festő modorát is: előre látjuk-e, mi fog a vásznon megjelenni? Kezünkben van a probléma minden eleme; elvont megismeréssel tudjuk, hogyan oldódik majd meg, mert az arckép bizonyosan hasonlítani fog a modellhez is, a művészhez is; de a konkrét megoldás magával hozza azt az előre láthatatlan semmit, ami a műalkotásnak mindene. Erre a semmire kell az idő... Ugyanigy vagyunk a természet műveivel is.” (309. o.) Aki kizárja azt, amit csak a törvényeket kereső ész tart „semminek”, az nem látja a lényegét

Itt lehet néhány szóval említést tenni a fordításról. Az előbbi néhány idézet talán jelzi azt a nyelvi bravúrt, amellyel Dienes Valéria magyarba „ültette” Bergson nemegyszer irodalmi szárnyalású gondolatait. Milyen szép magyar mondat például ez is: „Féltelhatom emlékeimet, s feledhetek mindent egészen közvetlen múltamig* de megmarad bennem legalább a végső szegénység fogyasztott jelenemről való eszmélésem.” (253. o.) A pontosság, az eredetihez való hűség kérdésében sem lehet kifogásunk.

Egyetlen problémát talán az itt-ott jelentkező nyelvi túleröltetés, nyelvújítási kísérlet jelent. Miért kell „irreális” helyett azt írni,

hogy „valóságatlan”? Az „analízis” helyett azt, hogy „megelemezni”? Ki beszél ma „égi tekékről” „égítetek” helyett? A „levés” szót sem érti senki, amikor „létezésről” vagy „létrejövésről” van szó. Mit tudunk továbbá kezdeni ilyen mondattal?: „Ami a virágtól a gyümölcsig jut, nem hasonlít ahhoz, ami a lárvától a nimfáig s a nimfától a tökéletes rovarig vezet.” (276. o.) Értelmező szótárhoz kell nyúlnunk, ha el akarjuk kerülni a mitológia és a biológia összekeverését.

A helyesírás fejlődése is közrejátszhat abban, hogy a fordítást néha elavultnak érezzük, s így a gondolat is nehezebben közelíthető meg „Elvilázhatalan” helyett ma „vitathatatlan” mondunk, lelki életünk ma nem „váratlanságokkal” van tele, nem azt mondjuk, hogy „a többi emberek”, „mindenik” helyett „mindegyik” szerepelne egy modernebb szövegben, a „mindég” is öregesnek tűnik a „mindig” helyett (mint ahogy a Babits-idézetben sem „mingyárt”, hanem „mindjárt” kezdődne egy új irodalmi korszak, és Proust művét is AZ ELTÚNT IDŐ NYOMÁBAN címmel kellene idézni).

Új fordításra megbízást adni, új fordítást vállalni többek között anyagi probléma is – ezt világosan látom. Az olaszok említett 1925-ös startolása azonban jó példa lehet: még két önálló fordítás áll ma rendelkezésükre (1936 és 1949). Nálunk talán elegendő lett volna, ha az első, nagyon szépen sikerült magyar szöveget simították volna át a mai évek irodalmi stílusába, helyesírásába. Olvasmányosabb lenne, könnyebben megközelíthető, nem gondolna talán a TEREMTŐ FEJLŐDÉS egyetlen új olvasója sem arra, hogy „mit akar ez az idejétmúlt ember”.

Idejétmúlt? Nem ugyanezen az úton járt alig egy ütemmel Bergson után Pierre Teilhard de Chardin? Nem próbált ő is lépcsőről lépcsőre haladni, átmenteni a természettudományos felismeréseket egy intuitív erővel látott „átfogó világrépbe”, a „közmosz víziójába”? A jezsuita tudóst nem véletlenül említjük. Levezetéséből tudjuk, hogy nagyon alaposan ismerte és nagyon nagyra értékelte Bergson-t. Egy ismerősének 1930-ban a következőket írta: „Nagyon mélyen megragadott az, amit Bergsonról mondott. Imádkozom ezért a nagyszerű emberért, akül bizonyos értelemben szentnek tartok.” Kettőjük szellemi találkozása azonban jóval korábbi keltezésű. A TEREMTŐ FEJLŐ-

DÉS-t annak idején megszerezte, majd hét éven át (1911 és 1918 között) tanulmányozta. Igaz, őt is támadták, s egyházi tilalom miatt életében csak néhány szakdolgozata jelenhetett meg, a „nagy könyvek” közül egyetlenegy sem.

Miért nem láttak szövetségest Bergsonban – és egy nemzedékkel később Teilhard de Chardinben – a kor keresztény gondolkodói? De nem csupán ők. A „ráció” érdekében sokan emelték fel szavukat – többek között Julien Benda, aki később AZ IRÁSTUDÓK ARULÁSA című könyvével egész Európában hírnevet szerzett magának. Az ő számára Bergson a kulturális süllyedés hírnöke, „barbár módon” érzelmeivel akar eligazodni a világban.

Hogy áldásai mellett mennyire „átkos” lehet a szinte kizárólag természettudományos s a tudományokra épülő technikus világnézet, azt ma látjuk igazán. Nem múlik el hét, hogy ne hallanánk, olvassnánk arról, milyen életet fenyegető erővel alakítja az emberiség a természetet. Próféták azonban már jóval korábban felemelték szavukat, amikor az élet elsődlegességéről beszéltek. Bergsont – utólag – a filozófiatörténet „életfilozófusnak” nevezi, igazi elismerésére túl későn került sor. A korábbi idők nagy kritikusa, a francia Ser-tillanges 1941-ben – Bergson halála s közel tíz évvel utolsó nagy műve, AZ ERKÖLCS ÉS A VALLÁS KÉT FORRÁSA után – hirtelen magasztaló szavakat talált: „nagy filozófus volt”, küzdött a materialista dogmák ellen, bemutatta a fejlődés teremtőerejét, tagadta az erkölcs kizárólag társadalmi eredetét – s „Keresztelő Jánoshoz hasonlítható, aki előkészítette az Úr útját”. Előbb közveszélyes, most már szent? Úgy tűnik, a „teremtő fejlődés” elve az ítéletek alakulására is érvényes. Ma már senki sem lepődik meg azon, hogy tudós értekezést lehet írni ilyen címmel: BERGSON ÉS AZ EVANGÉLIUMOK KRISZTUSA. Szerzője Henri Gouhier, a Francia Akadémia s az Erkölcsei és Politikai Tudományok Akadémiájának tagja.

Bergson saját útját már végigjárta – nemesen szép körülmények között. 1940/41 telén a német hatóságok elrendelték, hogy minden zsidó jelentkezzék Franciaország megszállt területén. Félték Bergson tekintélyétől? Felajánlották ugyanis neki a „tiszteltbeli árja” címet, hogy mentesítsék. A nyolcvankettedik életéve felé közeledő filozófus azonban ház-

vezetőnjére támaszkodva elballagott a párizsi prefektúrára, hogy felvétesse magát a listára. Órákig kellett sorban állnia, megfázott, tüdőgyulladást kapott, s 1941. január 3-án meghalt.

Újból feltesszük a kérdést: mi az, ami művéből túlélte őt? Hol élnek gondolatai – esetleg új formában – tovább? Ezt a kérdést így is megfogalmazhatjuk: mi indokolja az 1987-es magyar kiadást? Eligazítást nem kapunk: a könyvet Babits 1910-es és Dienes Valéria 1930-as tanulmányával indították útnak, az élő Bergsonról egyikük sem beszél, nem beszélhet.

Tegyük egy kísérletet. Irracionális energiák dolgoznak a jelenkor történelmében. Értetlenül s alapjában véve mozdulatlanul állunk a természet pusztulása előtt, értetlenül a szilárdnak tűnő társadalmak bomlása előtt is „Ha azt mondjuk, hogy az ember olyan brutális, mint az állat, megsértjük az állatokat” – írta le egyszer Dosztojevszkij (A KARAMAZOV TESTVÉREK). Új irracionális ideológiák is befészkelik magukat sokak agyába, miután a nagy társadalmi illúziókat kisöpörte a történelem. Jönnek az újak, s okkultista, ezoterikus, horoszkópos úton hirdetik a „New Age” jelenét és jövőjét.

Ugyanakkor megállíthatatlanul halad előre a technika – s a mögötte álló természettudomány – térhódítása. A „gépek működése” egyre jobban betölti mindennapjainkat. Racionális megfontolások állnak ma kutatás, termelés, kereskedelem, politika mögött, s ez azért is döbbenetes, mert nem is veszik tudomásul, mekkora erővel működnek itt is irracionális energiák. Mindenesetre az ész munkája egyre jobban beszűkül arra a területre, amelynek kizárólagos érvényétől Bergson állandóan óvta olvasóit: „Nincsen tartós rendszer, melyet legalább egynémely részében nem az intuíció elevenítene. A dialektika szükséges, hogy az intuíciót kipróbálja, szükséges azért is, hogy az intuíció fogalmakban verődjön szíjjel s a többi emberekig terjedjen; de nagyon sokszor nem tesz mást, mint kifejti a rajta túlaradó intuíciónak eredményét.” (218. o.)

Mi ez az „intuíció”, amelyről Bergson annyit beszél? Először is azt kell mondanunk, hogy nem ő fedezte fel Végigkíséri az európai bölcsélet történetét az ókor görögjeitől napjainkig – csak hol túlbecsülték, hol leér-

tékelték szerepét. Alapjában véve arról van szó, hogy az ember képes önmagába tekinteni s lelke mélyebb rétegeire figyelni – nemcsak arra, hogy „szomorú vagyok”, „nagyon örülök” vagy „szeretek”. Mérföldes nehéz erről beszélni, mert a szavakat üresnek, száraznak tartjuk, de „nagyon örülünk”, ha valakinek sikerül elmondani, hogy mi látható a mélyebb rétegekben. Költők és misztikusok nyújtanak segítséget ahhoz, hogy mélyebbre lássunk, mélyebbről jövő hangokat halljunk meg, az emberi lét mondanivalóját többnek tartjuk, mint amennyit logikára ügyelő lépésekkel ki tudunk belőle hámozni.

Mit is irt Juhász Ferenc az élethangról a GYERMEKDALOK-ban? Hogyan szólította meg a leendő, teremtő fejlődésben lassan bontakozó embert egy „hang”, hogyan hívta ki a természetből? „Mert most újra hallotta azt a hangot, újra hallotta azt a tiszta hangot, tisztában, mint amikor még egész lénye az óriás páfrányerdő szagos, zöld moha-árnyékú sűrűjében rejtőzött...” Egyre gazdagabbá válik léte, egyre erősödik a szólítás, amire figyelnie kell: „De mégis, most már tisztán hallotta a hangot, nem is a hangot, a dalt hallotta már, a dalt, amit nem ismert, amiről nem tudott, amit mégis, mintha hallott volna már...” Végül meghallja az alig hallhatót, a „létezés” szólítását: „Most hallotta csak, a dal, a dal, a tiszta dal percnyi szünetében a lét hangszövedékét, a lét magányos hangjait...”

Ebben a háttérben fogalmazza meg Juhász Ferenc a költői életfeladatot: „A költő tegye dolgát, ha csak egy fűszál, egy mohos kődarab hallgatja is, énekeljen akár az omlékony sivatagnak”, „mondja el azt a világot, ami körülöttünk van, és aztán azt is, ami bennünk van”.

Akarva-akaratlan Bergson hullámhossza ez: gondolkodjunk teljes erővel – de figyeljünk a mélyebb dimenzióból jövő hangra is. Nem költői képekkel, hanem egyértelmű fogalmazásban ezt így fejezte ki a TEREMTŐ FEJLŐDÉS befejező soraiban: „Az első megismerés-fajtának az az előnye, hogy előre láttatja a jövőt, s bizonyos értelemben az események urává tesz bennünket; viszont a mozgó valóságból csak esetleges mozdulatlanosságokat, azaz elménkkel róla készített felvételeket tart meg: inkább szimbolizálja és emberivé alakítja a valóságot, mintsem kifejezi. A másik megismerés, ha lehetséges, gyakorlatilag haszontalan; nem terjeszti ki uralmunkat a természetre, sőt visszásan érinti értelmünknek bizonyos természetes

igényeit; de ha sikerülne, a valóságot ölelné végleges összeolvadásban.” (311. o.)

Érdemes volt a TEREMTŐ FEJLŐDÉS újabb kiadására vállalkozni, de jó lenne újabb tanulmányokban közelebb hozni, „aprópénzre váltani” Bergson (és az intuíciót újraértékelő filozófusok) gondolatait, hogy ha már másban alig lehet hinni, legalább abban, hogy élni érdemes, mert az élet mindig tartogat meglepetéseket.

Irodalmi utalások az idézés sorrendjében

- Bergson, Henri: L'ÉVOLUTION CRÉATRICE. Paris, 1907.
- Bergson, Henri: TEREMTŐ FEJLŐDÉS. Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata Ford. és bevezetéssel ellátta Dienes Valéria. Budapest, (1930) 1987.
- Szerb Antal: A VILÁGIRODALOM TORTÉNETE. Budapest, 1935. 1962. kiadás, 771. o.
- Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TORTÉNETE. Budapest, 1936. 1991. kiadás, 691. o.
- Hartmann, Hans: LEXIKON DER NOBELPREISTRÄGER. Frankfurt, 1967. 42–43. o.
- Maritain, Jacques: LA PHILOSOPHIE BERGSONIENNE. Études critiques. Paris, 1913.
- Barthélemy-Madaule, M.: BERGSON ET TEILHARD DE CHARDIN. Paris, 1963.
- Schiwy, Gunther: TEILHARD DE CHARDIN: SEIN LEBEN UND SEINE ZEIT. München, 1981. I. kötet, 64. o.
- Benda, Julien: LE BERGSONISME, OU UNE PHILOSOPHIE DE LA MOBILITÉ. Paris, 1912.
- Benda, Julien: UNE PHILOSOPHIE PATHÉTIQUE. Paris, 1913.
- Sertillanges, A. G.: HENRI BERGSON ET LA CATHOLICISME. Paris, 1941.
- Gouhier, Henri: BERGSON ET LE CHRIST DES ÉVANGILES. Paris, 1961.
- Juhász Ferenc: A SZENT TÚZÖZON REGÉI. Budapest, 1969. 86., 89. és 147. o.
- Juhász Ferenc: MIT TEHET A KÖLTŐ? Budapest, 1967. 218. o.
- Juhász Ferenc: ÍRÁS EGY JOVENDÓ ÓSKOPONYÁN. Budapest, 1974. 239. o.
- [Az intuíció értékeléséről:]
- Reese, Wilhelm: DIE INNERE ANSCHAUUNG. VERSUCH EINER PHÄNOMENOLOGISCHEN DARSTELLUNG. München, 1984.
- Ebeling, Hans: ÄSTHETIK DES ABSCHIEDS. KRITIK DER MODERNE. Freiburg/München, 1989.